

הרב ישראל ראזענבערג
מח"ס תולעת יעקב; בית מדרש גבוה, לייקווד

מראה התכלת

איתא בגמרא (מנחות מג ע"א): "תניא היה רבי מאיר אומר: מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין? מפני שתכלת דומה לים, וים דומה לרקיע, ורקיע דומה לכסא הכבוד, שנאמר (שמות כד, י) ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר, וכתוב (יחזקאל א, כו) כמראה אבן ספיר דמות כסא".

ידוע מה שכתבו ראשונים רבים בפירוש שצבע התכלת הוא בלא"ה, ונלמד מגמרא הנ"ל שדומה לים ולרקיע. ולכן ליכא לספוקי אם תכלת הוא בלא"ה וקצת גרי"ן, וכל הדומה לזה, דהא הרקיע הוא בלא"ה סתם וכמעט לא בנמצא שיהיה נטייה אחר ברקיע בטהרו רק בלא"ה זך, וכל זה נראה פשוט.

רק מה שיש לשים לב הוא מה שידוע שבכל מראה יש כמה מדרגות מאותו מראה גופא, ומצינו בראשונים במראה התכלת למצות ציצית גופא לשונות חלוקים, שיש מהם דמשמע שהוא בלא"ה עמוק, ויש שמשמע שהוא תכלת בהיר. ולכן יש לעיין אם יש במראה התכלת מדרגה מיוחדת שמעכבת לקיום מצות תכלת, או שכל מראה תכלת בין עמוק בין בהיר כשר.

מראה שני

בגמרא מנחות (מב ע"ב) איתא: "כתנאי: טעימה פסולה משום שנאמר כליל תכלת דברי ר' חנינא בן גמליאל; ר' יוחנן בן דהבאי אומר אפילו מראה שני שבה כשר משום שנאמר ושני תולעת". וכתב רש"י: "כל תכלת בעינין שיהא כל עיקר מראה החלזון בצמר, שלא יהא דבר אחר צבוע בה מתחילתה".

ועיין בחידושים המיוחסים לרשב"א שמתוך דבריו נתבאר יפה פירוש רש"י, וזו לשונו: "אלא בעינין שלא יצבעו בו דבר קודם, מפני שהראשון שצובעין בו נוטל עיקר מיצוי החלזון ומה שנשאר הוא דיהה ממנו ואין לו עיקר מראה יפה כמו החלזון... אבל מפני שאפשר שנוטל עיקר מראה הצבע והנשאר אחריו לא יתן צבע יפה כל כך, לפיכך אמרו טעימה פסלה".

ומדברי הרשב"א אלו יש שרצו להביא ראייה שיש דרגה מסוימת בצבע תכלת המעכבת, דהא מה שפסל מראה שני משום שצבעו תכלת דיהה, ואם כן הוא הדין אם התכלת דיהה מתחילתו שיהיה פסול.

ולפי זה יהיה תכלת דיהה פסול להלכה, דכשיטת רש"י איתא בפירוש הראב"ד והר"ש (ספרא מצורע פרשה א, טו), וכן נראה מהעיטור (הל' ציצית שער א, א), נמוקי יוסף, ומהר"ז בינג"א. והגם שתוספות חולקים על רש"י, וכן משמע מהרמב"ם (הל' ציצית ב, ג), וערכי תנאים ואמוראים (לרבו של הרוקח ערך יוחנן בן דהבאי), וכן משמע ברבינו גרשם. להלכה לכאורה בוודאי יש להחמיר כשיטת רש"י וכל הראשונים דעימיה.

אבל באמת נראה שאין כוונת הרשב"א לעניין זה כלל, ונבאר בס"ד. אך קודם כל יש להקדים דאפילו אם נאמר שזוהי כוונת הגמרא לפירוש הרשב"א, יוצא שעל כל פנים שיטת תוספות, הרמב"ם ערכי תנאים ואמוראים ורבינו גרשם דליכא דרגה מסוימת בצבע תכלת הנצרכת לקיום המצוה, **ודבר זה מוכרח וברור**¹. ולפי זה יהיה מחלוקת ראשונים אם יש דרגת צבע מסוימת המעכבת למצות תכלת.

והשתא נחזור לביאור הנ"ל בדברי הרשב"א. והנה לפי הפירוש הנ"ל, יסוד המחלוקת בגמרא אי צבע שני כשר או לא הוא אי צבע דיהה כשר למצות תכלת או לא. ואם כן עיקר חסר מן הספר, דלא הוזכר עניין זה כלל – לא בגמרא ולא בראשונים – רק תיבה אחת בחידושי הרשב"א, ושם כתב עוד לשונות שאינו צבע יפה וכד' וכלל לא הדגיש נקודה זו העיקרית.

ועוד תמוה: וכי גמרא זו בשיטת ר' שמעון הדורש טעמא דקרא קא אזלא – שמכיוון דמשמע מהדרש שצבע דיהה פסול, אם כן הוא הדין אם היה דיהה מתחילתה² יהיה פסול הגם שאין זה נלמד מדרש הקרא! ?

¹ אבל כל זה אם יש מראשונים אלו שסבירא להו שתכלת יכול או צריך להיות תכלת עמוק. אבל אם סבירא להו שאינו צריך להיות עמוק, אז אין ראייה אלא שדיחה מסתם תכלת שאינו עמוק כשר, אבל שצבע תכלת עמוק כשר אין ראייה.

² כגון בחלזון חולה וכד'.

ועוד שעצם משמעות הדרש מכליל תכלת לא משמע הכי, דהא רש"י כתב ביאור הדרש שיהא כל עיקר מראה החלזון בהציצית, ואין שום משמעות הכא כלל להצרכת דרגה מסויימת למצות תכלת, רק שיהא עיקר המראה של החלזון בהציצית, ולא בא הכתוב לדקדק בעיקר המראה.

והנראה פשוט בכוונת רש"י והרשב"א, שהתורה עשתה מעלה במצות תכלת שאין להשתמש לצרכה רק מהמובחר, וכמו שמצינו במצות הדלקת המנורה שאין להשתמש לשמן המנורה רק משמן זית זך דהיינו מהטיפה הראשונה, ואפילו אם יצא בראשונה שמן שאינו מן המובחר ממש גם כן כשר, וכן איפכא אם יצא שמן מובחר אחר כך גם כן פסול, שלא חילקה התורה, דמכיון שסתם שמן בראשונה הוא מהמובחר, אותו חייבה התורה, כמבואר במשנה במנחות (פו ע"א) השני שבראשון והראשון שבשני, עי"ש. וכן כאן המובחר הוא הצבע שנצבע בו בראשונה דצביעה ראשונה נוטל עיקר הכח של דם החלזון, וצביעה שנייה ממילא דיהה מהראשונה. ומה שחייבה התורה, הוא הצבע המובחר שנמצא בחלזון ולא חייבה התורה כלל דרגה מסויימת למצות תכלת.

ובאמת נראה ראייה מרש"י והרשב"א ודעימיה להיפך, שמכיון שנצרך לימוד מיוחד לפסול מראה שני, הגם שהוא מראה דיהה, על כרחך שצבע דיהה אינו פסול, ורק מחמת שאין זה מן המובחר פסול.

ולפי זה אין מחלוקת רש"י ותוספות אי צבע דיהה כשר, ולכולי עלמא כשר.

שיטת הרמב"ם

הגמרא (מנחות מב ע"ב – מג ע"א) הביאה שני אופנים של בדיקה כדי להבחין אם הפתיל צבוע בתכלת או בקלא אילן, ואיתמר עלה: "מר ממשכי אייתי תכלתא בשני דרב אחאי. בדקוה בדרב יצחק בריה דרב יהודה (- דהיינו באופן אחד) ואיפרד חזותיה, בדרב אויא (- באופן השני) ואישתנאי למעליותא. סבר למיפסלה. אמר להו רב אחאי: אלא הא לא תכילתא היא ולא קלא אילן היא? ! אלא שמע מינה שמועתא אהדדי איתמר: היכא דבדקנא בדרב יצחק בריה דרב יהודה לא איפרד חזותיה – כשרה; איפרד חזותיה, בדקינן לה בדרב אויא בחמירא ארכסא – אישתני למעליותא כשרה לגריעותא פסולה".

הנה רש"י כתב (בד"ה ונפרד חזותא) "נתקלקל המראה פסולה", ולפי זה ליכא ראייה מכאן לענייננו.
 אבל עיין ברמב"ם (הלכות ציצית ב, ה) שכתב: "אם עמדה בעינה ולא כהתה כשרה, ואם כהתה לוקחין... ורואין אותה אם כהתה ממה שהיתה פסולה, ואם הוסיף עינה והושחרה יותר ממה שהיתה קודם האפייה כשרה", ולא כתב הרמב"ם תנאי שצריך לחזור לשחרות שהיתה מתחילה, ומבואר מזה שהגם שאם היה תכלת עמוק מקודם והשתא לא הוה כמותו ורק הוא קצת יותר עמוק מקודם האפייה עדיין כשר. וכן ממה שלא כתב שאם הושחרה יותר מדי פסול, מבואר גם להיפך – שאם היה אחר כך עמוק יותר ממה שהיה מתחילה כשר. ועיין לקמן בדברי האדמו"ר מראדזין שהביא ראייה מגמרא זו, וכוונתו על פי דברי הרמב"ם הללו.

דברי אחרונים בנידון

האדמו"ר מראדזין והרדב"ז

הגאון האדמו"ר מראדזין זצ"ל במאמר פתיל תכלת (פרט השני) כתב בזו הלשון:

נתבאר שורש מראה התכלת בפרטות כי שרשה היא מראה אירנד"א (בלא"ה בל"א) הנוטה לשחרות דהיינו ירוק שחורי קצת ופתוך ביה מעט כעין מראה ויר"ד בלע"ז (גרי"ן בל"א). ולהיות כי גם במראה זו עצמה יש עזה וכהה ודיהה ממנה כמה מדרגות, **והא ודאי ליכא למימר דדוקא מראה אחת בגבול מצומצם כשרה בתכלת** דהרי אי אפשר לצמצם לכוון תמיד המראה בגבול אחד מצומצם, ועל כרחך דאמר רחמנא וכל היכי דמצית למיעבד ניחא ליה, ולא הצריכה תורה מראה בגבול אחד מצומצום דוקא, כבמסכת בכורות (יז ע"ב). וכן מוכח להדיא דלאו דוקא מראה אחת כשרה בתכלת מסוגית הש"ס מנחות (מג ע"א) אישתני למעליותא כשרה לגריעותא פסולה, יעו"ש. הרי דמראה הראשונה כשרה וגם השני דמעליותא כשרה, וכן הוא מבואר בדברי הרדב"ז יעו"ש, וכן מבואר מדברי הספרי דבי רב למהר"ד פארדו ז"ל שאביא אי"ה לקמן...

כוונת האדמו"ר זצ"ל בהפנייתו לדברי הרדב"ז היא לשו"ת רדב"ז (ח"ד סי' אלף תכא) שכתב בענין מצות תכלת: "וי"ל שיש גוון תכלת שהוא שחור הרבה ויש שאינו שחור כל כך".

המגן גבורים

בספר מגן גבורים (או"ח סי' ט אות ז, עמ' פה בדפו"ח) כתב:

ומה שהקשה הרשב"א שם מהא דאמרינן בש"ס יבמות דף ד' ע"ב סד"א כי דיוקי' דרבא עביד צמר לצמר ופשתים לפשתים וכי עבדת צמר לצמר צבעי' תכלת. ואמאי לא קאמר ג"כ כי עבדת פשתן לפשתן צבעי' כמיני'. ובאמת לדעתינו הקלושה י"ל דבשלמא תכלת, כיון דהוא צבע הכוללת לכל, לכך פרט הכתוב אותה צבע. אבל בלבן דהיה צריך קרא להורות כמה מיני גוונים, לכך כללינהו בהא דהכנף דבעינן שיהי' כמין כנף ממש כנ"ל.

ונראה כוונתו ב"צבע הכוללת לכל" דהגם שיש כמה מיני תכלת זו למעלה מזו הכל נכלל בתכלת. ועל כל פנים למדים מדבריו שמשמעות לשון "תכלת" בחז"ל כוללת לא רק דרגה אחת ומין אחד מיוחד, והוא הדין בכל מקום שמוזכר תכלת כן הוא, ופשוט. ולפי זה כשחייבה התורה בתכלת וכתוב במשנה וגמרא שיש חובה להטיל תכלת, כל מה שנכלל תחת תיבת תכלת נכלל בקיום מצוה זאת.

הרב משה זכות

איתא במשנה ברכות פרק א': "מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת ללבן", ואמרינן עלה בגמרא (ט ע"ב) "אלא בין תכלת שבה ללבן שבה", ופירש רש"י: "גיזת צמר שצבעה תכלת, ויש בה מקומות שלא עלה שם הצבע יפה". ובספר לולאות תכלת הביא מפירוש קול הרמ"ז להרב משה זכות שכתב: "דאין לומר דכיון שבגיזה לא נקלט הצביעה בכולה גם החוט שנטוה ממנה יהיה בו שינוי מיניה וביה, דאם כן יהיה צריך לאור גדול להבחנה זו בחוט שהוא דק, כי ע"כ נקט רש"י גיזת", ומבואר מדבריו דעומק הצביעה אינו מעכב דהא לא עלה יפה על כל החוט קאמר.

האריז"ל, ספרי דבי רב

בספר ספרי דבי רב (להג' ר' דוד פארדו זצ"ל, ספרי זאת הברכה על הפסוק שפוני טמוני חול, פיסקא שנד) כתב:

אמר רבי יוסי פעם אחת כו' השמים מקום יש בים שמוטל בהרים וסמימיות מקיפות אותו אין לך מי שהולך שאין סמימיות מכישות אותו ומת ונימוק כו' ניכר הוא שגנוז לצדיקים לעתיד לבא, כצ"ל.

ואמנם פליאה דעת ממני, מאי האי דקא מתמה רבי יוסי ומי מצוי, אמאי לא, והלא בימי אמוראים היה מצוי כדאיתא בש"ס בכמה דוכתי, ומינייהו בשמעתא קמייתא דפרק התכלת (מנחות לט סוע"א).

ואולי י"ל דמדקאמר ליה שפרנסתו מחלזון ולא קאמר מתכלת, שמע מינה שלא היה עסקו מצובעי התכלת או ממוכרי תכלת, אלא שהיה כל שעה צד חלזונות עצמם, ובפרק התכלת (מנחות מד ע"א) איתא שאינו עולה אלא פעם אחת לשבעים שנה, ומשמע דבאותו פעם שעולה היו פוצעין אותו ומוציאין את דמו ומצניעין אותו וכו' היו צובעין את הציצית כל שבעים שנה עד שיעלה פעם אחרת לסוף שבעים שנה. ומשום הכי קא מתמא, היכי היה מתפרנס מחלזון, דמשמע דהוה שכיח ליה לצודו כמה זימני.

ולכך השיבו הזקן דאין הכי נמי שאינו נמצא אלא במקום ידוע בים (ומלשון הרמב"ם בהל' ציצית [פ"ב ה"ב] מוכח דגרסינן בים המלח) ואי אפשר לשום אדם לילך שהסמימיות מכישות אותו ומת, אלא שאחת לשבעים שנה עולה ממקומו ואז צדין אותו כל אדם ולפיכך דמיו יקרין הרבה. אבל אותו הזקן נראה שהיה יודע אופן ודרך, ע"י שם וכיוצא, לצוד אותו במקומו ושלא יכישוהו, ומזה היתה פרנסתו.

והשיבו רבי יוסי דניכר הוא שגנוז לצדיקים לעתיד לבא. דהנראה שאותו שהיה עולה לשבעים שנה לא היה מהמובחר שבהם, שהרי הקלא אילן היה דומה לו ולכך היה צריך בדיקה. והיינו דאמרינן (מנחות מג ע"ב) שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד, הרי שאינו אלא דמיון קצת, ומשום הכי בעי בדיקה, כדאיתא התם בש"ס. אבל המובחרים שהן [דומים] לכסא הכבוד ממש גנוזים שם לצדיקים לעתיד לבא.

ואחר שכתבתי זה דרך סברא, זכיתי ומצאתי בערכי הכינויין וז"ל: תכלת ישנו בשלש בחינות בנוקבא ובדוכרא ובאימא, של הנוקבא הוא של ציצית ועליו אמרו שדומה לים, ושל הזכר הוא כו' ועליו אמרו הים דומה לרקיע, והוא סוד המשכן, ויש ג"כ סוד תכלת מאימא כו' והוא תכלת הגמור בסוד כסא הכבוד והוא של בגדי כהן גדול, ע"כ. עלץ לבי בהשם שזכיתי לכוין את האמת אשר גילה לנו רבינו האר"י הקדוש זי"ע. ועם האמור אפשר ליתן טעם למה אינו עולה אלא אחת לשבעים שנה, לרמוז שזה התכלת אינו אלא מהנוקבא שהיא בת שבע כנודע. ואולי לבגדי כהן גדול אולי בזמן שהיה צדיק גמור ומשוחין בשמן המשחה היו זוכים לצוד אותו במקומו מהמובחר ע"י שם. אמנם הזקן האמור נראה שלא היה מתרמי ליה אלא מהבינונים, מכיון שלא היה אלא לאחר החרבן.

ונקודה זה שלמדים מהאר"ז"ל שיש כמה דרגות בצבע תכלת, כן כתב בהדיא החסדי דוד הנ"ל, והובאו דבריו בספר נרות המערכה (אופן ל"באות קס"ג) להגאון ר' דוד יונגרייז זצ"ל ראב"ד בד"ץ עדה החרדית בירושלים, ע"ש מה שהאריך בדברים מתוקים בג' עניינים אלו.

רמ"ע מפאנו, מגלה עמוקות

והנה כדברי האר"ז"ל שיש תכלת דומה לים ויש דומה לרקיע ויש דומה לכסא הכבוד מצינו כן בעוד גדולי המקובלים. עיין בספר כנפי יונה (ח"ג סי' כא) להרמ"ע מפאנו, והובאו דבריו ביתר ביאור בספר מגלה עמוקות (אופן ע"ב). וזו לשון הכנפי יונה:

ודע דאית תכלת ואית תכלת כי של ציצית הוא וכו' והוא שאמרו דומה לים ושל קבלת שבת וכו' והוא שאמר עליו דומה לרקיע בסוד תכלת המשכן דכתוב אך את שבתותי תשמרו שאין מלאכת המשכן דוחה שבת אלא בויכולו של קידוש היום תשתנה המרגלא לעילוי וכו' וזהו תכלת גמור דכסא הכבוד בסוד בגדי כהונה דכתיב ביה ועשית את מעיל האפור כליל תכלת שאין כ"ג רשאי אלא בשמונה בגדים ועבודה דוחה שבת.

הרמ"ק

ובספר תורת נתן להרמ"ק (ח"ב אות ק, עמ' קפב-קפג) איתא:

ויש לה בחינה ג' והיא לכוש התחתון הבחינה המתקרבת להקליפות שהם נקראים מצולת ים, והגוון הזה הוא תכלת כמו שפי' בזהר הנ"ל וז"ש ותכלת דא איהו תכלת שבציצית שהוא מורה על תוקף הדין כמו שפי' הרשב"י בפקודין פקודא דציצית (פרשת שלח דף קעה) יעו"ש, והוצרך לומר כן לפי שיש מין תכלת אחר והוא גוון הספיר שגונו נוסה אל התכלת, והתכלת ההוא הוא רחמים שהוא רומז בחכמה כדפירשנו לעיל, ואין הכוונה בו לשון כליון ח"ו אלא לשון תכלית לפי שחכמה תכלית לכל מעשה בראשית שהיא סוף הישות ממטה למעלה וממנה הוא הוויית הישות, משא"כ תכלת שבמלכות שתכלת שבמלכות הוא לשון כליון חרוץ, וז"ש תכלת דא איהו כרסייא, פי' כי היא בחינה תחתונה שבמלכות שהיא נקראת כסא בסוד תפלה של יד שהוא קיבוץ כל המחנות כמבואר, והתכלת הזה פירושו תכלת וכליון האדם ח"ו בתוקף הדין, וז"ש תכלת דא איהו כרסייא דדיינין וכו'.

והנה היה מקום לחשוב, שמכיוון שייחסו הם מיני צבע התכלת לעניינים אחרים בהדיא שלא לציצית, אז לכל עניין צריך מסורה שלו לאותו צבע. אבל אי אפשר לומר הכי, דהא מכיוון שמבואר בדבריהם ששם התכלת כולל כמה דרגות של תכלת והתורה כתבה תכלת אחד בלא שינוי בכל העניינים בין בבגדי כהונה בין במשכן בין בציצית, וכן לא מצינו בחז"ל חילוקי דינים במיני צבע התכלת, ועל כרחך כוונתם רק לפי העניינים שנתייחד כל דרגה בעיקר לעניין אחר, אבל לא שדרגת הצבע מעכבת (ומפורש בדברי הספרי דבי רב דכשהכהן גדול לא היה צדיק לא היה מזדמן לו מהמובחרים, ואפילו הכי בגדיו כשרים). ועיקר הראיה מדבריהם דבשם תכלת יש כמה דרגות.

עוד בשיטת רש"י

בספרי 'תולעת יעקב' הארכתי מאוד בביאור שיטת רש"י, והשתא נביא הדברים בתכלית הקיצור, למען תועלת הבנה בשיטתו לעניין מראה התכלת.

והנה שיטת רש"י כפי שנתבאר בספרי הוא שיסוד החובה במצות תכלת הוא שיהיה שני מיני צבעים בציצית, ועלידי זה יהיה ניכר יותר הציצית מתוך שיש בו שני צבעים, וכמפורש בספר העיטור. ומה שחייבה התורה בצבע תכלת דווקא, ולא צבע אחר, כבר נתקשו בזה בגמרא (מנחות מג ע"ב), מה נשתנה תכלת משאר צבעים, כמו שכתב בפירושו רוח חיים על פרקי אבות (פ"ג מ"א). והיינו שבאמת היה טוב גם שאר צבעים, רק מחמת עניין אחר חייבה התורה בתכלת דווקא, וזוהי שאלת הגמרא – לאיזה עניין הצריכה התורה דווקא צבע תכלת. ולכן סבירא ליה לרש"י שעיקר הציצית הוא הלבן, ולכן ברש"י על התורה פירש שעניין הזכירה של הקרא הוא גם בזמן שיש רק חוטי לבן, שלא כשיטת הרמב"ן שהשיג עליו בזה. ולכן רש"י הוא השיטה היחידה דסבירא לה דיש דין של שני צבעים שמעכב למצות ציצית. ולכן פירש רש"י בכל מקום פירוש אחר על הגמרא תכלת דומה לים וכו', שאין זה שייך לדיני תכלת. ולכן כתב במסכת סוטה שאין תכלת דומה לרקיע ממש, רק דומה לים שדומה לרקיע, כי הזכרת הכסא אינו מעיקר חובת מצות תכלת. עיין בספרי שהרחבתי בכל אלו העניינים.

והשתא נראה להוסיף, דרש"י (פרשת שלח) כתב: "וכן צבע התכלת דומה לצבע הרקיע המשחיר לעת ערב", ולכאורה תמוה שבגמרא (מנחות מג ע"ב) איתא שתכלת דומה לים, שדומה לרקיע, שדומה לכסא הכבוד, והביאה הגמרא הפסוק "כעצם השמים לטוהר", ודוחק גדול לומר שהקרא קאי בלילה, ופשוט שפשטות הקרא, שרקיע בטהרו ביום קאי³. ולפי זה תמוה מה שכתב רש"י שדומה לרקיע המשחיר לעת ערב⁴. אבל לפי רש"י בסוטה (יז ע"א) שרק דומה

³ וכן משמע בחזקוני בפרשת משפטים (כד, י) שכתב על הפסוק "כמעשה לבנת הספיר": "יש ספיר שחור וזה כעין ספיר לבן, והוא כעין תכלת בלו"י בלע"ז, ולפי שאין ספיר ניכר לכל אדם חזר ונתן לך סימן בו שהוא ניכר לכל. ומהו עצם השמים לטוהר, הוא מראה השמים כשהם זכים וטהורים מעננים".

⁴ ד"ל האדמו"ר מראדזין (פתיל תכלת, פרט שני) בנוגע למה שכתב רש"י שדומה לרקיע המשחיר לעת ערב, וכן בנוגע למה דסבירא ליה בשיטת הרמב"ם דיש לו נטייה לשחרות: "אמנם מקור הדברים מאין הוציאו זה, הרי לכאוי נראה דכעין הרקיע הוא מראה תכלת ירוק לבנוני (העלל ליכטיג היממעל בלאה). ונראה שהוציאו זה... ונראה דיש חילוק בין שמים לעצם השמים לטהר, דשמים שלא בטהרו, שפתוך ביה לבנונית זריחת השמש, הוא במראה ירוק לבנוני, נוטה לירוק

לדומה, אתי שפיר, שאינו דומה ממש לרקיע, רק הים שכהה יותר מהתכלת, דומה לרקיע, שקצת דיהה ממנו.

עוד נראה לפרש לפי זה פירוש רש"י בברכות (ט ע"ב), שהזכרנו לעיל, שפירש "בין תכלת שבה ללבן שבה": "גיזת צמר שצבעה תכלת, ויש בה מקומות שלא עלה שם הצבע יפה", ועיי"ש בתוספות שנתקשו בשיטת רש"י, ופירשו שהגמרא קאי במצות ציצית, וכוונתה בין חוליות של תכלת לחוליות של לבן.

ואולי לפי רש"י הנ"ל בחומש לא היה אפשר לפרש הגמרא שקאי במצות ציצית, שמכיון שצריך התכלת להיות בצבע עמוק והלבן הוא צבע בהיר, אפילו בלילה ניכר ההפרש, והוא כל שכן ממה שהקשו תוספות על רש"י "ועוד בלילה נמי פעמים יכולין לראות צמר שאינו צבוע כדרכו".

ולפי זה אתי שפיר מאוד רש"י לשיטתו, דכתבנו לעיל, והארכתי בספרי, דסבירא ליה לרש"י דיסוד חובת שני מינים הוא שמתוך שני הצבעים יהיה הציצית ניכר יותר ממה שיש רק צבע אחד. ולפי זה אם הצריכה התורה צבע תכלת, מסתבר שצריך להיות צבע עמוק, דעל ידי זה יהיה יותר הבדל בינו לחוטי לבן, שהוא הצבע היותר בהיר, ומתוך גודל ההבדל ניכרת הציצית ביותר. והשתא דאתינא להכי, לכאורה משמע מכל זה, דרש"י מצריך תכלת עמוק דווקא, וכמפורש בדבריו בחומש, דהלא זהו יסוד חובת מצות תכלת לדבריו – כדי שיהיה בין חוטי לבן לחוטי תכלת. אבל אם כך, הדברים צ"ע מכמה בחינות:

עשבי, כמראית אבן נופך. אכן במראית אבן הספיר, כתיב עצם השמים לטהר, דהיינו עצם מראה דמות הרקיע כשאינן שום דבר מעורב בו, אז הוא שחור דומה לכחול, דהיינו ירוק שחורי קצת... וזהו שסיים הרמב"ם ז"ל וזה הוא דמות הרקיע הנראית לעין השמש בטהרו של רקיע, הוא סובב והולך על הכתוב כעצם השמים לטהר, והוא מתאחד עם פרש"י ז"ל שלעת ערב **שאינן אור השמש מעורב עם מראה הרקיע** אז הוא ירוק שחורי קצת, **וכן הרקיע סמוך לשמש שרוחק מן השמש, השמש זורחת עליו, והוא מלבין**. אבל סמוך לשמש אפילו ביום הוא ירוק שחורי... ועיי" גם בפירוש ר"ש בן היתום (מו"ק יט ע"א) שכתב: "ותכלת דומה לעין הרקיע בלילה שהוא צח, ובמס' מנחות בפרק התכלת הכל מפורש", הרי שלמד שפירוש הגמרא והפסוק שתכלת דומה לרקיע בטהרו, שהכוונה ללילה צח. אבל פשטות כוונת הקרא לפי שאר הראשונים "עצם השמים" הוא לאפוקי עננים, כמו שמסיים הקרא "לטהר", ופירשו חזקוני (הובא לעיל) ורשב"ם (שמות כד, י), שהכוונה שנטהר הרקיע מעננים. ולא הוזכר כלום בעניין זריחת השמש. וגם לכאורה פשטות הקרא ביום קאי, ואם נאמר שקאי בלילה ממש לכאורה תמוה דנמצא שמחוייב להיות שחור.

א. ממה שהוכחנו לעיל מסוגיית מראה שני ששיטת רש"י שצבע דיהה ובהיר כשר.

ב. דהא רש"י פירש הגמרא (מנחות מג ע"ב) "דומה לים – שנעשו בו נסים לישראל. ורקיע לכסא הכבוד – ומכח התכלת מזכיר היושב על כסא". והיאך נזכר הכסא (שצבעו כביכול תכלת בהיר, דומה לעצם השמים לטוהר) מצבע תכלת עמוק שלא שייך אליו, עד כדי כך שאפילו אם צבעו לחוט באותו צבע ממש כביכול של הכסא, לא יצא ידי חובתו.

ג. במסכת חולין (פט ע"א) פירש רש"י הא שדומה לכסא: "וכשהקב"ה מסתכל בכסא הכבוד שלו נזכר במצוה זו שהיא כנגד כל המצות". והנה זה פשוט שהקב"ה לא צריך לשום דבר להזכירו, ופשוט שכוונת הגמרא שאותו עניין של צבע תכלת שיש בכסא הדומה למצות תכלת יהיה לנו למליץ יושר לפניו יתברך. ואם צבע הכסא וצבע הציצית אינם שייכים להדדי לא שייך כל העניין, ופשוט. והיאך נאמר שאינו יוצא בצבע בהיר, הלא כסא הכבוד תכלת בהיר כאבן ספיר שהיא כעצם השמים לטוהר. ואין לומר שהכסא עמוק כביכול והשמים בהירים ואינו דומה ממש, דהא רש"י כתב כן רק היכא כשיש דבר באמצע כמו הים בין הציצית לשמים, אבל הכתוב דימה אותו מיד להכסא ("אבן ספיר דמות כסא"). ועוד נראה שלא שייך לומר בלישנא דקרא דמיון בעלמא.

ונראה שמוכרח מכל קושיות אלו, כמו שנתבאר עד כאן בס"ד, שעל כל פנים בדיעבד יוצאין במצות תכלת בכל דרגה שיהיה צבע התכלת. הגם שיייתכן, וכן מסתבר, שיש עניין לכתחילה אליבא דרש"י שיהיה תכלת עמוק, מחמת זכר למכת בכורות, וביותר משום שעל ידי זה יהיה ניכר הציצית בהפרש גדול בין שני הצבעים, כנ"ל שזו יסוד שיטת רש"י. אבל כל דרגות צבע תכלת, עניין אחד הוא, ויצא ידי חובתו באיזו דרגה שתהיה.

וביאור העניין, שכלל עניין צבע התכלת הוא צבע היותר דומה לשחור, ולכן בהרבה מקומות קוראים לצבע תכלת בשם שחור. וכן הוא ברמב"ם (הלכות ציצית ב, א): "וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אף על פי שהוא כעין הרקיע כגון שצבעו באסטיס או בשחור..." – הרי ששחור הוא כעין הרקיע. וכן

הוא במורה נבוכים (ח"א, עג): "אבל אמרו גם כן שהנהיג השם יתעלה המנהג שלא יתחדש זה המראה השחור על דרך משל אלא בהתחבר הבגד ההוא האיסיטיס, ולא יישאר זה השחרות אשר בראו השם בהתחבר המשתחר אל השחרות אבל יאבד לשעתו ויברא שחרות אחר" – הרי שהאריך לדבר בעניין "איסיטיס" כצבע "שחור" הגם שצבעו תכלת, כי איסיטיס הוא קלא אילן המוזכר בגמרא כמו שאיתא בערוך (ערך אסטס), ובפירוש הריב"מ⁵ (כלאים פ"ב מ"ה), וברע"ב (שם).

וסבירא ליה לרש"י כי היות שתכלת בכלל צבע השחרות, בחרה בה התורה כדי שיהיה ניכר היטב על ידה חוטי הלבן, בהיות שצבועים ניכרים יותר טוב כשיש עמהם צבע אחר, וניכרים החוטים עוד יותר כשצבע אחד עמוק (שחור) ואחד דיהה (לבן).

דרגת הצבע לכתחילה לפי רוב ראשונים

והנה עד כאן ביארנו בס"ד שהצבע המדויק של התכלת אינו מעכב, ובין עמוק ובין כהה יצא ידי חובתו. אבל לעניין לכתחילה ומצוה מן המובחר נראה שיש מחלוקת מהו הצבע המדויק שצריך להיות.

דמרש"י הנ"ל משמע שצריך לכתחילה להיות תכלת עמוק, וכן כתב בר"ש בן היתום (מור"ק יט ע"א). אבל רבינו אברהם בן הרמב"ם כתב (בפירושו לשמות כה, ד) שתכלת הוא צמר צבוע מראה דומה למראה הרקיע שהוא כחול טהור הממוצע בין הכחול העמוק והלבן. וכן משמע ברמב"ם שכתב (הלכות ציצית ב, א): "תכלת האמורה בכל מקום היא הצמר הצבוע כפתוך שבכוחל, וזו היא דמות הרקיע הנראית לעין בטהרו של רקיע"⁵ הרי כתב באופן מדויק גדר הצבע ולא כתב כרש"י כרקיע המשחיר לעת ערב⁶.

⁵ וכן עיין בדבריו בהלכות כלי המקדש ח, יג ובהלכות יסודי התורה ג, ג.

⁶ יש גירסא ברמב"ם: "דמות הרקיע הנראית לעין השמש בטהרו של רקיע", ולפי גירסא זו פשוט שחולק על רש"י. אך בספר המוגה של הרמב"ם לא כתוב כן, ועיין ברמב"ם פרנקל שתיקנו ע"פ ספר המוגה ושאר כת"י אף שבדפוסים חוץ מדפוס סלאוויטא כתוב לעין השמש.

וכן נראה מהרמב"ן (פרשת שלח), ומהרוקח (הובא בספר ציוני מהרוקח בספר סודי רזי דף סג), שכתבו שהזיכרון הוא בחוט התכלת, וכן נראה מהנמוקי יוסף (יג ע"א בדפי הרי"ף). ונראה שהם למדו שכונת הגמרא שתכלת דומה לרקיע ממש, וזהו כל יסוד חיוב תכלת של התורה שיהא מזכיר הקב"ה ע"י זיכרון הרקיע שדומה לכסא הכבוד, ועל ידי זה יבואו לקיים כל המצוות. ממילא יוצא שתכלת הוא כחול בינוני כסתם רקיע שטהור מעננים.⁷

וזהו לשון הרמב"ם בהלכות יסודי התורה (ג, ג): "כל הגלגלים... ואין להם לא עין אדום ולא שחור ולא שאר עינות וזה שאנו רואין אותן כעין התכלת למראית העין בלבד הוא לפי גובה האויר", ולפי זה נראה שיותר מדויק גרסת ספר המוגה דלכאורה זוהי כוונת הרמב"ם שנראית רק לעין אבל באמת אינו כן.

והנה יש לדון מהו פירוש מלת "פתוך" שכתב הרמב"ם, ופשטות כוונתו גם כן על הדרך הנ"ל לומר שאינו כחול עמוק רק שמעורב בו קצת לבן שעל ידי זה הוא יותר בהיר, וכדברי בנו רבינו אברהם שאינו כחול עמוק.

וכדאי להעתיק מה שכתב הרב לוי יצחק הגר שליט"א בקובץ עץ חיים (חלק יב) בנוגע לכוונת הרמב"ם במראה הרקיע שהוא כחול בהיר וממוצע ולא עמוק:

וכן מפורש בשני כתבי ידות שנתגלו לאחרונה מחכמים קדמונים שחיו בתקופת הראשונים שאחר הרמב"ם במקומות שהלכו לאורו, (א) ילקוט מאור האפלה לרבי נתנאל בן ישעיה מתימן (ה"א פ"ט) ר"פ תרומה "התכלת הוא הצמר הצבוע כחול ככחול מראה השמים בראית העין והוא יותר בהיר מכחילות הכחול" וכו'. (ב) המדריך המספיק לרבי תנחום בן יוסף הירושלמי (ה"א כ"ב) ערך חלזון "דם חלזון אם נצבע בו צבע כחול זך מזהיר בצחות הכי גדולה".

ובאמת מוכח ממקורות הערביים שבלשון ערבי יש הבדל בין שני מיני הכחול שכחול כהה נקרא "אל כחל" מה שאין כן בהיר נקרא "אל אזרק" – ראה רש"י סנהדרין פב שלשון ערבי פתיחת תיבותיהן "אל" ובקסת הסופר פר' בראשית שהיא במקום ה"א הידוע. והרי מפורש בפירוש המשנה לרמב"ם ברכות (פ"א מ"ה במהדו"ח מהמקור): "תכלת, שם נופל על הצמר אל אזרק בלבד", וכעין זה בפירוש המשנה כלאים פ"ט מ"א: "תכלת הוא הצמר הצבוע אזרק" וכן קורא הרמב"ם את התכלת בפירוש המשנה המקורי שנכתב בלשון ערבי (ראה לדוגמא יומא פ"ג מ"ו) וכן הוא בפירוש רבי אברהם בן הרמב"ם, ראה לדוגמא (שמות כ"ח ל"א)...

ועיין שם בדבריו עוד.

⁷ ויש להעיר, שחוקי מעצם הסברא שסתם רקיע דקרא הוא ביום, וגם רש"י יש לומר שמודה בזה ולכן הוצרך לומר בסוטה שאינו דומה לרקיע ממש, יש עוד סברא לפי מה שביארנו את דברי הרמב"ן, שסבירא ליה שמראה התכלת הדומה לרקיע הוא מעיקר חובת המצוה. דלא מסתבר שהזיכרון דווקא לעת המשחיר, דזהו רק מעט מהיום, רק מסתבר לומר שצריך להיות כהרקיע שהוא רוב היום שהוא זמן החיוב של לבישת ציצית, ולא לאותו זמן הקצר לעת ערב.

וכן נראה מהראשונים שכתבו שעיקר המצוה הוא תכלת. הרא"ש (תשובות, כלל ב סי' ח), רבינו ירוחם (חלק אדם נתיב יט ח"ג), חידושים המיוחסים לרשב"א (מא ע"א), וכן כתבו הבית יוסף (סי' יב, וכן הוא בכסף משנה פ"א הלכה יח), והרדב"ז (ח"ד אלף תסג). וביאור דבריהם בוודאי שתכלת עיקר המצוה משום שדומה ממש לרקיע.

ועיין בספר לולאות תכלת, שהביא מראי מקומות רבו מספור דמשמע מכולם שתכלת דומה לסתם רקיע דלא כרש"י, ואין להאריך להעתיק כולם. ולכן לכאורה נראה שיש לנקוט שיטה זו, ופשוט.

וראה⁸ בקובץ בית אהרן וישראל (שנה ג, קובץ ג עמ' קמא), שכאשר היה הרה"ק מראדזין זצ"ל בצל קורתו של הרה"ק ר"י מבעלזא זי"ע הוציא אותו החוצה והראה לו על הרקיע ואמר לו "אבא זצ"ל אמר לי שמראה התכלת צריך להיות העלל בלוי"א כמראה הרקיע, והתכלת שלך איננו כמראה הרקיע רק טינקעל בלוי"א", וכעין זה מסופר בספורי אנשי שם (פאדגארזא תרס"ג), וע"ע ילקוט ישר ערך ת"כ בשם מהר"ש מבעלזא, וכ"כ הגה"ק בעל ישמח משה זי"ע במכתב לתלמידו שהתכלת היא העלל בלוי (הובא בספר דרך המלך סאטמאר) ועיין תפארת ישראל בפתיחה לסדר מועד (כללי בגדי כהונה, בענין תכלת. זו לשונו: "אמנם במ"ש שבדם החומט צובעין [פופור בלויא] דהיינו [דונקעל בלויא] בזה לא נשמע לו, דעל כרחק זה שלא כקבלתינו, דהרי חז"ל אמרו תכלת דומה לרקיע, וכך כתב הרמב"ם שהבאנו שצבעו כטוהר הרקיע נגד זריחת השמש והיינו העללעס היממאל בלויא), ובבכורות (פ"ז מ"ג), ובשו"ת התעוררות תשובה (סי' רפ שכתב על דברי הרמב"ם בהלכות כלי מקדש 'כמראה הרקיע' "העלל בלאה בלע"ז").

ולפי סברא זו יש עוד סמך שלא יהיה חייב במראה התכלת למדרגת מראה אחת דווקא, דהא הרקיע עצמו בתחילת היום יותר כהה ומאוחר הוא יותר עמוק (עד לעת ערב בעת השקיעה שעמוק מאוד). וממילא החוט שבא לזכרון הרקיע, על כרחק מזכיר כל מה שבתחום היום ועל כרחק שזהו משום שכולם נחשבים למראה אחד.

⁸ כל זה עד דברי ההתעוררות תשובה שלהלן כתב הרב לוי יצחק הגר שליט"א בקובץ שם.

וכן עיין בספר אור לישרים (הקדמת ביאור הזוהר סימן י): "והנה גם בפעיה"ק ירושלים תובב"א נמצא בעתים אלו א'⁹ מאנשי החברה מלובש בטלית גדול בפתיל תכלת הנ"ל בפרהסיא בבהמ"ד א' מחברה חסידים מכולל וורשא בחצר ר' דוד יאנעיוער ז"ל, ואין מוחין בידו. ואיש אחד קרע הציצית מטלית של הנ"ל והביא לידי. ומקודם היה בידי פתיל תכלת ששלח הרב המורה הנ"ל¹⁰ לאחד מחברתו בפה. והתבוננתי ההפרש בין שני פתיל תכלת הנ"ל כרחוק מזרח ממערב, כי פתיל תכלת הציצית שקרע מטלית הנ"ל כהה¹¹ מראיתו הרבה מפתיל תכלת הנ"ל. ושלחתי שני פתיל תכלת הנ"ל לשלשה רבנים הזקנים המורים מבד"ץ פעה"ק, להרה"ג ר' יעקב שאול אלישר נ"י ראב"ד מהספרדים ולהרה"ג ר' רפאל יצחק ישראל נ"י ראב"ד מהספרדים ולהרה"ג ר' שמואל סלאנט נ"י מהאשכנזים, ואמרו כולם כי הפתיל תכלת ששלח המורה הנ"ל אין מראיתו כלל כזוהר הרקיע כהבדל האור מחושך ובין קודש לחול, ופתיל תכלת השני שקרע מטלית הנ"ל ניכר לעין כל כי כהה מראיתו הרבה פתיל תכלת הראשון הנ"ל, ואמרו כי ניכר כי אינו בכלל התכלת הכשר שכתב הרמב"ם בפ"ב מציצית שצריך שתהיה צביעה צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית אעפ"י שהוא כעין הרקיע עי"ש. וכאן שני חסרונות שגם מתחילתו אינו כדמות הרקיע הנראית לעין השמש בטהרו של רקיע כלשון הרמב"ם שם, כאשר נראה הפתיל תכלת הא' הנ"ל שהוא עדיין כמו בעת צביעתו מחדש, ומהשני מהטלית הנ"ל שנתיישן נראה לעין כל כי אינו בכלל עומדת ביופיה ולא תשתנה. על כן הוא בודאי פסול תכלת מן התורה. והררי"ש אלישר נ"י אמר כי על התכלת השני שקרע מהטלית היה אפשר לעיין ולומר אולי לפי"מ שכהה מראיתו אולי זו היא כדמות הרקיע. אך מה תועלת בזה הרי נראה לעין כל שאינה עומדת ביופיה כו', ע"כ בודאי אינו מהחלזון שהזכירו חז"ל ופסול לציצית. וגם אני לפי ראות עיני נראה לכאורה כדברי הרריש"א נ"י עד שנפלאתי

⁹ הכוונה לבעל לב העברי זצ"ל.

¹⁰ הכוונה לאדמו"ר מראדזין זצ"ל.

¹¹ ר"ל בהיר כמו שמוכח מכל העניין.

מאוד על הרבנים שבחו"ל שאינם מוחין בידם, הרי נראה שאינו כדמות הרקיע כו' כנ"ל. ובזה היה אפשר לומר ששם נבראו רקיע דשוא ע"י הנ"ל כמאמר רשב"י א"כ יכול להיות כי הוא כדמות רקיע דשוא, משא"כ בירשלים עיר האמת ורקיע האמת. אמנם נפלאתי האיך אפשר שלא נראה גם שם בציצית מהטליתות שלהם שנתיישנו שינוי שכהה מראיתו כנ"ל".¹²

הרי שהיה פשוט לכל אלו הגדולים, והורו הלכה למעשה, שצריך תכלת בהיר, כסתם מראה השמים.¹³ והגם שאין לקבוע הלכות על פי מעשיות וכד', אבל אחר שכבר ראינו מרוב הראשונים על דרך זה, אפשר לצרף זאת למעשה רב.

¹² בספר התכלת (דף 314) מביא מהגה"ר הרצוג זצ"ל: "מראה תכלת הרדזינית הוא דומה לרקיע האירופאי אבל לא בשום אופן למראה הים התיכון שבחופי ארץ ישראל ולא אל עין הרקיע בטירתו בארץ ישראל ובסביבותיה, שלזה כיוונו רז"ל בלי ספק. לתכלת הרדזינית מראה כחול בהיר (העלל בלוי) רחוק מאוד מכחול עמוק". וצ"ע שתי נקודות: א. שבמעשה מספר אור לישירים איתא שתכלת הראדזינער היה עמוק ורק אחר כך דיהה (וכן ידוע). ב. שהגדולים אשר בארץ טענו שהרקיע בא"י הוא העלל בלוא, תכלת בהיר. ולקושיה הראשונה אולי יש לומר שהיה לו תכלת של הראדזינער אחר שדיהה ולא הכיר זה (ולא מסתבר כמובן). אבל עדיין אין בזה תירוץ לקושיה השנייה. ואולי נפלה טעות הדפוס, וצ"ל: כדאיתא בספר אור לישירים שטען שצריך להיות תכלת כהה ולא עמוק, ויש לעיין.

¹³ ואין להביא ראיה מדבריהם שתכלת עמוק פסול, דיתכן שרק אמרו כלפי זה שהראה להם תכלת עמוק דאם כזה צובע חלזון של האדמו"ר אז הוא פסול דמכיון שא"א לצבוע כתכלת בהיר, כמצותה לכתחילה, אז הוה ראיה שאין זו החלזון. אבל אם החלזון יכול לצבוע תכלת בהיר ג"כ, ורק אחד בא וצבע אותו תכלת עמוק ליכא לפסול.